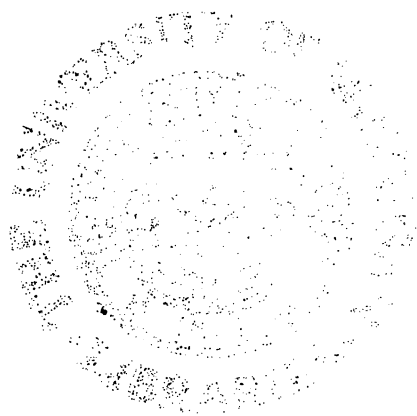
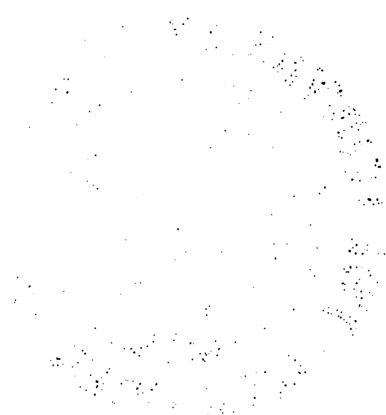

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳՐԵԱՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԺԵԱՑ
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՏՊԵԱԼ Ի ԾԱԽՈՒՑ
ՄՏԵՐԻՄ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆ ՄԵՐ
ՊԱՐՈՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԱՃԵՄԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ
1877

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ
ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳՐԵՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԺԵՑ
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՏՈՒԱՒ Ի ՄԱՄՈՒԼ
ՄՏԵՐԻՄ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆ ՄԵՐ
ՊԱՐՈՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԱՃԷՄԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ
1877

GRAD
EDEN
390
Buhr

ԱՌ ՈՂԲԱԿԻՑԴ ԻՄ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Դու մինչ կայտառ ու ծաղկահասակ երիտասարդ ես՝ հրճուանք և ուրախութիւն կը սիրես, երգ և հարսանեաց պար կը սիրես, ո՛հ, ես զքեզ յոյժ և 'ի լաց կը հրաւիրեմ Հայոց աշխարհին վերայ։ Կը ճանաչեմ ազնիւ ոգիդ, որ թէ՛ 'ի խինդ և թէ՛ 'ի լաց միապէս զգայուն ես. այդ եւս մի նշանակ կը համարիմ ես՝ թէ ոգիդ կենդանի է, և դու Հայուն անզգայ զաւակ չես։ Հայոց աշխարհ կուլայ, ես և դու Բիւզանդիոնէն ինչպէս 'ի մօտոյ կը լսենք նորա կոծն ու կական, պէտք է լալակից ու վշտակից լինինք, զի նոյն հայրենեաց պանդուխտ որդիքներն եմք։

Գիտես դու և կը յիշես թէ անցեալ տարւոյն 'ի վերջ՝ ես զվան ՎԱՆԳՈՅԺով ողբացի, մինչ թաղուցեալ կրակն միայն զվան վառեց. այդ կրակին հետ արիւն և այլ սոսկալի աղէտներ չկային, այլ միայն վանեցւոց կեանք և ստացուածք հուր ճարակելով մոխիր դարձուց։ Եւ ի՞նչ պէտք էր սուր և արիւն. միթէ ժողովուրդն իւր չքաւորութենէն ինքնին անարիւն և անսուր չի՞ չքանար։

Յո՛ւշ քեզ, Վասպուրական գաւառի շինական ժողովրդոց յորդոր կը կարդայի, որ Վանայ կրա-

Դ

կէն վերայ ջուր լեցնեն, և օգնեն դժբաղդվանեցւոց. ես չէի գիտեր և չէի գուշակեր, որ վանայ կրակէն յետոյ պիտի ելնէր ուրիշ պատուհասիչ Մարական կրակ մը, որ քան զԲաբելօնի բոցն ծաւալելով՝ բոլոր Վասպուրական աշխարհն՝ դժոխային հրով ծախէր, Հայոց գեղերն ու աւաններ քանդէր և աւերէր, Բագրեւանդայ գաւառի ժողովուրդ խպառ կոտորէր, Հայոց աշխարհի վանքեր, եկեղեցիներ և ամեն Նուիրական վայրեր պղծէր և ապականէր, Հայոց տնաւէր կիներ, գեղաղէմ հարսներ և կոյսեր գազանային վայրագութեամբ լլկէր, և շատն եւս յափշտակելով գերեվարէր, և այլ անլուր անօրինակ ոճիրներ գործէր և ահռելի աղէտներ բերէր Հայոց աշխարհին վերայ։

Վասն այդորիկ ես արդ մոռցայ զՎան և ըզՎԱՆԳՈՅԺՆ· արդ կ'սկսիմ ՀԱՅԳՈՅԺովս ողբալ մեր հայրենեաց համատարած աղէտներ, զորս վայրագ խուժերուն ձեռքէն կրեց Հայոց անտէր ժողովուրդ։ Ցաւ է ինձ որ բաւական չերղայ Վասպուրական աշխարհին, բարձր Հայոց, Բասենոյ, Բագրեւանդայ գաւառին և Մշոյ աշխարհին արդի վերահաս չարեաց հազար բիւր աղէտներուն նկարագիրը բովանդակ հանել։ Միթէ հնա՞ր է, որ միայն հոգւով տեսնեմ կամ դուժատու լրերով չափեմ մեր հայրենեաց նորաքանդ աւերակներ։

Այլ ինչպէս ըղձակաթ կը լինէր Վահան Գողթնացին մինչ Բաբիլօնի գերութեան շղթայն կաշկանդել էր զինքն, նա կը գոչէր և կը պաղատէր

տու Ամիրապեան ․ « ԱՐՁԱԿԵՑԷ՛Ք ՈՐ ՏԵՍԱՆԵՄ ԶՈՐՁԱՓՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՐԱԾՈՅՆ ԵՐԿՐԻՆ ԻՄՈՅ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ » ։ Ո՛հ, ես էլ նոյն ըղձով կը փափագիմ, որ միանգամ արձակվիմ այս պանդխտութեան շղթայէն, երթամ ոտքովս շրջիմ և աչքովս տեսնեմ մեր աւերած աշխարհ, և թէ լամ՝ թող արտասուքս այն կարմիր հողոյն վերայ կաթի, ուր կոտորուեցան Հայեր և ուր թափեցաւ անմեղ մանուկներուն և անբիծ կոյսերուն արիւնը ։ Եւ դու ինձ հետ գոչէ, որ սիրահար ես հայրենի ազատութեան. Ո՛վ անպարտ զոհերու հրաշագործ արիւն, արդեօք Հայոց մեռեալ ու մոխրացեալ հողերուն նոր կենդանութիւն պիտի տա՞ս ։

Զվարանինք սակայն և ողբերով չյուսահատինք․ Երկնից գթութեան և ողորմութեան հոսանքներ անսպառ են․ այն որ երբեմն Բաբիլոնի դաշտին մէջ ցրուած անյոյս ժողովուրդին ցամքած ոսկորներուն վերայ ցօղեց և իսկոյն գերեզմանի դաշտավայրը կենդանութեամբ կանաչացաւ, օր մի եւս Երկինք այդ կենդանարար ցօղ Հայոց դաշտերուն վերայ կը ցօղէ․ դու կը տեսնես թէ ի՞նչպէս Հայոց աշխարհն եւս կը վերածնի. հրաշիւք ։ Միայն թէ մեք աննկուն արիութեամբ գործենք և Աստուած մեր օգնականն է ։

Իսկ դու, ազնի՛ւ բարեկամ, իմ փոքրիկ երկոյս փոքրիկ Մեկենաս, դարձեալ ձեր անուան կը նուիրեմ ՀԱՅԳՈՅԺս որ Հայոց աշխարհի աշխարանքն է, ինչպէս արդէն նուիրեցի մի դուզնաքեայ երկս, որոյ վերտառութիւնն էր ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԻՒՐ ։

Դու այժմիկ փութա՛ և տա՛ր ՀԱՅԳՈՅԺս տո՛ւր մամուլին. Թող մամուլն ևս իր ազատ թևե-րով տանի տայ աշխարհին։

Ես գիտեմ, այն ազգ և աշխարհ որ Հայ չէ՝ մեզ հետ չի լար. այլ մեզ չէ պէտք օտարին լաց. բաւական է որ թէ՛ տարաշխարհիկ գաղթական Հայեր, և թէ՛ Բիւզանդիոնի պանդուխտ Հայեր յիշեն մեր հայրենեաց չարչարեալ որդիքներ և լան։

Ես գիտեմ և դու գիտես թէ սոսկ լալով ու ողբերով եթէ շաղախենք մեր հայրենեաց հող՝ հայրենիք չշինուիր։ Սորա համար թերևս ոմանք որ չոր ու անզգայ սիրտ ունին, զիս մեղադրելով քամահեն թէ Խրիմեանը մի լալկան մանուկ է դարձեր կամ թէ միշտ աւերակասէր բու։

Սակայն ես կը պատասխանեմ նոցա՝ որ այդ-պէս կը կարծեն. Թող այդ ծեր իմաստուն և հանճարեղ շինողներ անլաց և անկոծ շինեն մեր հայրենիք, և կամ նորա լացող որդիքներուն արտասուքը ծիծաղով սրբեն։ Ես յայնժամ կը թողում գուժերս և ողբերս, կ՚սկսիմ միայն ու-րախութեան երգ նուագել։

Ամեն աշխարհ և ժամանակ իր ծիծաղ և լացն ունի. ո՞վ է այն՝ որ իր հարսանիք խըն-դումով և պարերգութեամբ չկատարեր. ո՞վ է այն՝ որ իր մեռեալը առանց կոծոյ և լալոյ կը թաղէ։

Այժմիկ Հայոց աշխարհի կեանք և ժամանակ լաց է. Հայոց տունը՝ սգոյ տուն է և իր հան-դէսը մեռելոց հանդէս է։ Պէտք է ուրեմն լանք

վշտակցինք քանի որ մեր հայրենեաց որդիքներ կու լան. և նոքա որ կու լան՝ մեր հայրեր, մեր մայրեր, մեր եղբայրներ, մեր քոյրեր, մեր սի-րելիներ և մեր բարեկամներն են։

Երանի՛ թէ ազատ շնչով, ազատ ձայնով և ազատ գրչով լայինք. ո՛հ, մանուկ քան զմեզ ազատ է և ազատաբար կու լայ. մեք հեղձամղ-ձուկ լինելով կու լանք. և դու գիտես որ մեր աշխարհին մէջ լացն ևս ազատութիւն չունի։

Լանք ապա և բարձրաձայն աղաղակենք. թէ մեր լալոյ ձայնին աշխարհ խուլ լինի ու չլսէ, հաւատանք թէ Երկինք անշուշտ կը լսէ. և Աստ-ուած իւր բարերար ձեռքով կը սրբէ Հայոց աշ-խարհի լացն. արագ կը բերէ մեր փրկութեան և ազատութեան օր. և այն օրն է ահա, որ կը խայտան և կը ցնծան մեր հայրենեաց որդիքներ։ յայնժամ մեք ևս Մովսիսի քրոջ Մարիամու թմբուկն մեր ձեռքն առնելով՝ հետ նոցա կ՚եր-գեմք և կը պարեմք. «Օրհնեցուք զՏէր, զի փառօք է փառաւորեալ։»

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Տե՛ս, Տէր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան, սիրտ իմ գելաւ յիս և ես դառնայ դառնացեալ. արտաքուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ 'ի ներքուստ ։

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք զայս՝ զի ես հեծեմ, հառաչեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, . . . ո՛վ Տէր, դու արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն, և եղեւ ինձ վա՛յ վա՛յ ։

Ջե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապարհաց. դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՞ն երբէք ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք 'ի վերայ իմ հասին . . . ։

Ողբ Երեմիայ Ա. ԳԼ.

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈ՛Յ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ՈՂԲԱ՛Մ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ, զի քո կեանք ողբերգութիւն է. ամեն դար և ժամանակ երբ աղէտներ զքեզ պատեցին, դու միշտ աղէտներուդ հետ մի ողբերգու ծնար. քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խորենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժգին ողբաց զքեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի թագ, մինչ ջախջախեցաւ իշխանութեանդ գաւազան, նսեմացաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու տիրական բարձրութենէդ խոնարհելով իջեր ծառայական 'ի ստրկութիւն. դու որ քան զհիւսիսականս վեհագոյն կը դնէիր քո գահը։

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամիտ նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ Սարգիս և մատնիչ Կիրակոս Անուոյ ազատ բանալին նենգութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին. այնուհետեւ թէեւ պահ մի գիշերալոյս աստղի նման.

հին Թագդ Հայկազանց գերեզմանէն ծագեցաւ, յան-կարծ աղօտապէս փայլեցաւ Ցաւրոսեան լերանց գըլխուն, ո՛հ, այդ քո իրիկուան վերջալոյսն էր, որ Լուսինեան Լեւոնին հետ արեւուն պէս 'ի մայր մտաւ. յայն օրէն Հայոց աստղ ծածկեցաւ օտար գերեզմանին մէջ և այլ եւս չծագեցաւ։

Ցայն օրէն վերջի Թագին հետ մեռաւ քո ամեն յոյս և հայրենի ազատութիւն. յայն օրէն մինչեւ ցայսօր վեց դարեր անցան, դեռ ո՛չ լրացաւ քո ստրկութեան և տառապանաց ժամանակ, այլ տառապանք 'ի վերայ տառապանաց միշտ հասին 'ի վերայ քո. չտուին քեզ մի հանգիստ ժամանակ, որ պահ մի շունչ առնէիր և հանգչէիր մաշած ու Թալկացած կեանքիդ մէջ։

Թողումք Ցոյն, Պարսիկ և Արաբացին. Լէնկթիմուր, Ճանկապաս և այլ հիւսիսային բարբարոս ազգեր քանիցս անգամ արշաւեցին, քանդեցին, հողաբլուր դարձուցին ամուր ամուր քաղաքներդ, խրամատեցին բոլոր այգեցանկերդ, զքեզ ճռաքաղ արարին, կայտառ որդիքներդ մինչեւ 'ի Խուժաստան և Ճահաստան գերի վարեցին։

Օրհնեա՛լ ես դու, Հայո՛ց աշխարհ. որչափ քանդող Թշնամոյն ձեռք կը ջանար զքեզ իսպառ ճռաքաղ առնել և որթերդ յարմատէն յօտել, դու անդրէն նոր նոր ուռեր տալով կը բողբոջէիր։ Հաւատա՛ դու, Հայո՛ց աշխարհ, Թէ Աստուծոյ օրհնութիւնն էր որ միշտ անապական պահեց քո ճիւղերդ. զի դու Քրիստոսի ճշմարիտ որթին վերայ հաստատուած ես։

Բայց դարձեալ ողբամ զքեզ, անտէրո՛ւնջ Ժողովուրդ Հայոց. զի քո մնացորդ ճիւղեր անխնայ հմլեց Ժանտ և Ժպիրհ Քիւրտ. սորա համար քո կեանք՝ Թէ՛ առաջին և Թէ՛ վերջին, միշտ ողբերգութեամբ լի է. Մովսէս չէ միայն որ զքեզ կ'ողբայ. Եղիշէն, Ղազարիկ, Լաստիվերացին, Մեծոփեցին, Առաքել պատմագիր, այս ամեն

իրենց ժամանակին մէջ դքեզ ողբացին ։ Ո՛հ, ես էլ քո ողբերգութիւն եմ. երանի՛ թէ յետին լինէի, և այլ ևս չծնէր քեզ ողբերգու. այլ ևս անպահապան այգիդ ճռաքաղ չլինէր. երթայր և այլ ևս չդառնայր անդրէն քո տառապանաց տարին և ժամանակ ։

Բայց դարձաւ և բարիութեամբ դարձաւ, երբ Արեւմտեան քաղաքակրթութիւն Արեւելքը կ'ողջունէր, երբ Թուրքաստան Սահմանադրութիւն կը հրատարակէր, երբ պանծացող տասնեւիններորդ դարը՝ գիտութիւն, լոյս, ազատութիւն և ազգաց իրաւունքներ կը քարոզէր, և երբ դու ինքնավար՝ Սահմանադրութիւն ունէիր, կը հրճուէիր յուսով նորաքայլ յառաջդիմութեանդ մէջ ։

Իբրեւ սրաթեւ արծուի, իբրեւ ճախրաթեւ բազէ յանկարծ հասաւ ու դարձաւ քո վերայ տառապանացդ օր. սեւ օր, սեւ գիշեր էր այն. և իբրեւ ծննդական մօր՝ ցաւոց երկունք զքեզ ըմբռնեց. դու արդ կը հեծես և ճիչ կը բառնաս. յոյսդ՝ երկուանաց մէջ է. կամ կը ծնիս ողջամբ 'ի նոր յազատութիւն, և կամ կը մեռնիս այդ մահացու վերքերովդ. անէ՛ծք այն ձեռաց, որ քո հանգստարանի գերեզման կը կնքէ թէ այլ ևս ո՛չ գոյ Հայն ու Հայաստան ։

Ի՞նչ անբախտ և թշուառ ես դու, մա՛յր, թէ մեռնիս այժմիկ. երբ ուրիշ մայրեր և ազգեր 'ի նոր կեանս կը վերածնին. քո կեանք՝ քառասուն դար է. Յունական կրակէն, Պարսկական կրակէն, Արաբացւոց կրակէն, Թաթարներու կրակէն ողջ անցար, անհուն անհամար զոհեր տուիր, որպէս զի մնացորդ որդիքներովդ ապրիս. և արդ ապիկար և վատազգի Թիւրքին կրակով պիտի այրիս և սպառի՞ս ։

Մինչ հիւսիս հարաւին դէմ 'ի մարտ կ'որոտար, Հայոց լեռներու հին աւազակներն 'ի զէն կը կոչուէին. այդ բանը՝ նոցա համար մի բախտ և պատեհ ժամ էր ։

Նոքա որ սովորած էին առանց քրտանց վաստակի՝ գիւղական ժողովուրդին ճակատի քրտանց հացն ուտել, միշտ աւարով ու յափշտակութեամբ ապրիլ, իրաւունք համարեցին իրենց համար ամեն բռնութիւն, ամեն եղեռն և ոճիր 'ի գործ դնել քրիստոնեայ ժողովուրդին վերայ. և այնչափ անվախ ու անկասկած կը գործէին չարիքներ, որպէս թէ երկիրն անիշխան էր, ոչ իրաւունք կար, ոչ դատաւոր, ոչ դատաստան:

Մարախի ու թրթուրի նման թափեցան, Հայոց գիւղեր և դաշտեր ծածկեցին, մի խուն ժամանակի մէջ ամեն կանանչութիւն կերան ու չորցուցին, այն չէն չէն գեղեր և աւաններ անապատ դարձուցին: Միթէ չգիտե՞նք 'ի սկզբանէ անտի որ այդ ազգին ձեռք միշտ քանդող է, երբէք շինել չգիտէ. ես էլ չգիտեմ թէ ինչո՞ւ համար է որ երկրին իշխանութիւն այդ աշխարհաքանդ ձեռք կարճել չուզեր:

Եւ ո՞յք էին Քիւրտերու անկարգ հրոսակներուն վարիչ և առաջնորդ. — Նոցա մոլեկրօն դենպետներն էին, որոց ոգիներ 'ի բնէ անտի ոխութեամբ լցուած կը զայրանային Հայոց ժողովուրդին դէմ. մանաւանդ երբ կը լսէին և կը հաւատային իսկ թէ այս պատերազմ յանուն Քրիստոնէից ազատութեան կը մղէ հիւսիսային Պետութիւն:

Ես գիտեմ ու կը ճանաչեմ զՔիւրտն. գիտեմ թէ նա ինքնին ոչինչ գործ և զօրութիւն չունի. այդ անդէպ պատճառանքներ 'ի բաց թողունք: Այո՛, դենպետներու կրօնամոլութեան հուրը կը վառէր զիրենք. այլ ի՞նչ հուր էր այն, որ 'ի ներքուստ զդենպետներ կը վառէր:

Ո՜հ, մի՛ կրկտեր այդ հուրը, գրի՛չ իմ, գրի՛չ իմ. կը բորբոքի և զքեզ կ'այրէ. թող այրէ, թող այրէ, և աճիւնս երթայ խառնուի Հայոց այրած ժողովուրդի աճիւնին հետ:

Տէրութիւն զՔիւրտն 'ի գէն կը կոչէ . և ո՞վ իրաւունք ունի մեղադրել զինքն . զի Քիւրտն իւր դաւանակից ժողովուրդն է՝ առանց գրի և Գուրանի, և քան զՀայն բիւր անգամ յարգի :

Ալ միթէ զինուոր անթոշակ կը զինուորի՞ . Քիւրտին հացն ու թոշակ ի՞նչ էր զինուորող ձեռքէն . — ոչինչ . այլ միայն այս բան « Գնացէ՛ք և ձեր թոշակն ու հաց ձեր ձեռքով հոգացէք » : Եւ ուստի՞ . — Հայոց գեղերէն ու ժողովուրդէն :

Այս անարդար դատաստանին մէջ Քիւրտ կ'արդարանայ Աւետարանին և Գուրանին առաջ . և ես նմա իրաւունք կու տայի, եթէ Քիւրտն միայն իւր պէտքեր հոգար, հիւրաբար վարուէր, գիւղացւոց հացն ուտէր . թէ հեծեալ էր, ձիոյ դարման խնդրէր, ելնէր և ուղղակի 'ի բանակ երթար :

Քիւրտն այսպէս չվարուեցաւ . և այնպիսի սոսկալի խժդժութիւններ գործեց նա, որ աշխարհի պատմութեան մէջ ոչ գրիչ գրեց, ոչ բերան խօսեց և ոչ մարդոյ ականջ լսեց :

Կ'ասեն թէ Լէնկթիմուր Հայոց աշխարհ արիւնով լուաց . լաւագոյն էր թէ Քիւրտն ևս արիւնով լուանայր : Կ'ասեն թէ բռնաւոր Ալփասլան մի անօրինակ վրէժխնդրութիւն մտաբերելով՝ Անւոյ մէջ արեան աւազան մի կազմեց, Հայոց ջերմարիւն երիտասարդներ ոչխարի նման մորթելով լցոյց զայն, ու մտաւ նորա մէջ ինչպէս 'ի լոգարան, և այսպէս չիջոյց իւր սրտին զայրոյթը : Երանի՜ թէ Քիւրտն ևս իբրև արիւնախանձ ինձ՝ արիւնով միայն շատանայր : Կ'ասեն թէ խորամանկ Շահապասն մինչ 'ի գերութիւն կը վարէր Արարատայ աշխարհի որդիքներ, տասներկու հազար հոգի Երասխին մէջ թափեց : Հազա՛ր անգամ երանի թէ Քիւրտն ևս այդպէս գործէր . Հայոց կիներ և կոյսեր նոյն Երասխայ

ծոցին մէջ թափուէին, ալիքներ տանէր տանէր ու ծածկէր նոցա աւականքը :

Դոստե՛րք Հայոց, բիւր երանի՛ կու տայի ձեզ թէ նոր Շահապաս մի գար զձեզ 'ի գերութիւն վարէր, և դուք երթայիք միահամուռ և կամակար թափուէիք Երասխայ գետին մէջ, գետն զձեզ գլորէր տանէր 'ի կասպիական ծով, ծովն ձեզ գերեզման լինէր, իւր խոր անդունդին մէջ ծածկէր ձեր մերկութիւն, քան թէ կուսական արեան մէջ թաթախելով նշաւակէր զձեզ վատաշուէր Քիւրդին վայրագութիւն :

Հայոց լերանց մտերի՛մ էրէվայրիք, և դուք խոկ վայրենի՛ գազաններ, բացէ՛ք ձեր որջեր, ցո՛յց տուէք ձեր մութ խորշեր, հիւրասիրեցէ՛ք Հայոց փախուցեալ կիներ և կոյսեր, որ մարդակերպ գազաններէն փախչելով ձեր գթութեան կ'ապաստանին :

Ո՛վ հալածեալ գայլեր, դուք արդար էք, դուք իրաւունք ունիք, երբ սովալլուկ քաղցէն տոփեալ հազիւ ահ ու դողով կը համարձակիք հովուի հօտէն գաղտագողի մի ոչխար յափշտակել․ եկէ՛ք այժմիկ և լեռներէն դիտեցէ՛ք՝ թէ ի՞նչ կը գործեն ձեր դրացի մարդագէլներ․ թո՛ղ գեղացւոց ոչխարներ՝ նոցա սիրելի ընտանիք և զաւակներն ևս յափշտակեցին, և սրածանիքներով պատառեցին ու կերան Հայոց գեղանի կոյսեր :

Ո՞վ ես դու, ողորմելի՛ կին, որ մերթ խուճապելով կը փախչիս և մերթ ծունկերդ կթոտելով կը տապալիս 'ի գետին․ Հէրովդէսի դահիճներ զքեզ կը վարեն․ ո՜հ, երկունքդ առ երկիւղի հասեր զքեզ 'ըմբռներ է․ որա համար անցար մտար մեկուսի ցորենաբոյս արտին մէջ, դու ինքնին անդայեակ ծնար, դաշտի կակուղ խոտերէն խանձարուր շինեցիր, փաթթեցիր մանկիկդ․

չգիտեմ թէ բերկրեցա՞ր, երբ անցաւ երկունքդ և ողջամբ ծնար։

Իրիկուն էր, քու ախուր ու սեւ սրտին հետ մութ գիշերն ալ եկաւ զքեզ պատել․ այլ ալ տագնապով եղար թէ քու վարիչ որսորդներ անցան․ առիր նորածին մանուկդ՝ գնացիր մօտակայ գիւղ․ մանկիկդ կուլար կաթ կ'ուզէր, և դու՝ հա՛ց հա՛ց կը խնդրէիր․ զի քաղցէն նուաղելով կաթդ ցամքեր էր։ Չգիտեմ, դժբա՛ղդ կին, թէ այնուհետեւ ազատեցա՞ր բաշէններուն ճանկերէն։

Անշուշտ կ'ողբաս, կի՛ն դու, թէ թշուառ եմ․ որդի ծնայ, այլ ամուսինս կորուսի․ բայց դու զքեզ բախտաւոր համարէ, կի՛ն, որ վերահաս անձկութեանդ մէջ կարացիր ողջամբ ծնել և մանուկդ ազատել։ Քան զքեզ անբախտ եղան այն մայրեր, որ մայրենի գրկերէն մանուկներ ձգեցին ու փախան․ որպէս զի գէթ ազատեն իրենց անձն չարաչուք Քրդաց ճանկէն։

Ողբա՛մ զքեզ, մանո՛ւկ մայրակորոյս․ կ'ասեն թէ քու մայր մինչ 'ի փախուստ կը խուճապէր, մոռցաւ մայրական սրտի գորով, ձգեց թողուց զքեզ մի վարած արտի ակօսին մէջ․ Թերեւս հաւատաց Քրիստոսի խօսքին և յուսաց թէ մանկիկս իբրեւ ցորենահատիկ մի ցանեմ հայրենի հողին մէջ, թող մեռնի, որ բեղմնաւորի հատիկս բազմապատիկ առատ ցորենով։ Եւ ի՞նչ է այդ․ — Հայոց աշխարհի ազատութիւն։

Քա՞նի ես պատմեմ մայրերէն ձգուած դիեցիկ մանուկներ․ տեսող դատաւ ու պատմեց թէ մի մանկիկ ալ Եփրատայ ափանց եղէգներու մէջ ձգուած էր, ինչպէս Մովսէս՝ Նեղոս գետին խաղեր։ Մեր խեղճ մանուկ պրտուեայ տնակին մէջ չէր կպրամիւթով պատած, այլ այնպէս բացօթեայ ձգուած․ խե՛ղճ անմայր տղեկ կականս բառնալով կուլար։ Լսեց մի գիւղական աղջիկ, որ նա ալ կը թողուցանէր զինքն գետեզրի մօտա-

ներու մէջ. սիրտ արաց, ձայնի հետ գնաց գտաւ ընկեցիկ մանուկն. գիւղացի քաջ աղջիկ, որ դեռ մայր չէր եղեր, մայրենի գորովով խաղապատեցաւ տղեկին վրայ. ինչպէս փարաւոնի դուստր՝ առաւ տարաւ մերձակայ գիւղ մի, ասաց թէ Նիրատին եղերք չամբերուն մէջ գտայ :

Զգիտեմ թէ ողջ մնացի՞ր դու, անհայր անմայր որբացեալ մանուկ. ո՞ր օտար մայր քեզ կաթ պիտի տայ ու սնուցանէ, մինչ քո բուն ծնող մայրդ՝ առ նեղութեան ու վշտին, զքեզ անմայր թողուց : Ո՛ տառապանաց և դառնութեան օր, որ կաթողին մայրերուն բընական գորովն ու գութ մոռնալ կու տաս և սրտէն 'ի բաց կը հանես որդեկին սէր, որ մօր աղիքն և սրտին հատորիկն է :

Ողբա՛մ զձեզ, Հայո՛ց մայրեր, որ կորուսիք ձեր լծակից ամուսիններ և սիրական զաւակներ. թէ մեռաք՝ երանի՛ ձեզ. թէ ողջ մնացեր էք՝ եղո՛ւկ ձեզ: Ա՛հ, ի՞նչ կը լինէր, որ դուք ևս այն Մշեցի դիւցազն կնոջ պէս զօրանայիք, ձեր վշտակրութեան և հալածանաց մէջ կամակար մեռնէիք կրօնի սրբութեան համար, ձեր զաւակաց սիրոյն համար, ձեր համեստ պատկառանաց համար. միթէ այժմ կապրի՞ք դուք, և լաւագոյն չէ՞ր ձեզ մեռնիլ քան այդ չարավիշտ կեանք :

Ի՞նչ անդատաստան կը խօսիս դու, հէք ողբերգու. իբրև զառանցող բանդագուշ կը լինիս, կարծելով թէ աշխարհիս վրայ կիներ սուր և բազուկ ունին. մինչ քաջաբազուկ հուժկու այրեր կը վատանան իրենց ընտանեկան պատիւ մահու չափ պաշտպանելու, դու գիտես թէ քանի՞ դժուարին է որ տկար ու տանտիկին կիներ դիւցազնանան :

Այո՛, այդ գիտեմ. բայց միթէ չառաքինացա՞ն Հայոց աշխարհի կանայք ու տիկնայք. մինչ Նոցա այրերը չըղ-

Թայակալ վարեցին 'ի Խուժաստան. Նոքա անայր և անտերունջ մնացին, կանացի տկարութեան անտար վիշտերուն դէմ մրցեցին, Պարսկական կրակին դէմ անվառ մնացին, կրօն, հաւատ և սուրբ կեանք անարատ պահեցին. որոց չնաշխարհիկ առաքինութեան հանդէսը ճառագրելով կը հռչակէ սուրբ Եղիշէ վարդապետ։

Մօ՛վսէս, Մօ՛վսէս, Բագրեւանդայ վիճակին ծերունի՛ հովիւ, դու զհայոց աշխարհ և քո ժամանակ ողբացիր և 'ի հող մտար հանդչեցար. այլ եւս չգիտես թէ քո անթագ անգաւազան սորկացեալ հայրենեաց ողբեր դադրեցա՞ն։

Ո՛չ, ո՛չ. տասն դար անցաւ, տակաւին ողբերդ դառնաղէտ կը նորոգուին. դու այժմ գլուխդ գերեզմանէդ 'ի վե՛ր առ, տե՛ս քո սիրելի հօտին վերահաս աղէտները. քանիսասը գայլերուն վոհմակ յարձակեցան, գառներդ կոտորեցին, որոց յորդահոս արիւն՝ չիրիմդ կ'ողողեն և կ'իջնան մինչեւ 'ի խոր տապանիդ հեծող ոսկորներդ։

Դու ինչպէս տեսնելով կ'ողբայիր, արդ եւս արհաւիրք անհնարինք պատեցին Հայոց աշխարհ. մարտ թէ 'ի ներքուստ և թէ արտաքուստ զմեզ պաշարեց, հայրենիքը թամուրացաւ, մնացորդ որդիքներուդ կէսն թողլով բնակասնունդ երկիր՝ գաղթ[illegible]ն գնաց, կէսն եւս անխնայ կոտորուեցան սուրբ կրօնին համար և Հայոց հաւատքին համար։

Եփրա՛տ, Եփրա՛տ, մկրտարա՛ն սուրբ Գրիգորի հոգեծին որդւոց, ափունքներուդ վերայ ինկած դիակները արեան հեղեղներ թաւալգլոր բերելով քո ծոց կը թափեն, եւ դու տա՛ր ալիքներուդ՝ թող գլորէ տանի մինչեւ Ովկիանու ափունք. Հայոց աշխարհի անմռունչ բողոքն է այդ։ Կը լսէ՞ արդեօք և կը տեսնա՞յ աշխար-

Հի՜ արեան հանդիսատես խաղաղասէր Լոնտոն․ թէ ա՞յդ է չափ մեծին Անգղիոյ, որ քան զինքն յառաջ Աւետարանին հաւատացող որդիքներ տարապա՞րտ մեռնին։

Բագրեւանդայ փոքրիկ հօտին փոքրի՛կ հովիւներ, ո՜վ քահանայք, թէ ողջ մնացեր էք՝ առէ՛ք ժամհարներ հետ ձեզ, գնացէ՛ք շրջեցէ՛ք քաղաքի փողոցներ, տներ և տան մութ խորշեր որոնեցէ՛ք․ շրջեցէ՛ք նաեւ գեղերու և դաշտերու մէջ, ժողվեցէ՛ք ուր և գտնէք Հայոց անթաղ մեռելներ․ զի մեռելներու տէրեր թողին ու փախան․ ծնողք փախան՝ զաւակներ թողուցին, զաւակներ փախան՝ ծնողք թողուցին․ նոյնպէս անբաժան սիրելի ամուսիններ սէրը մոռցան, զիրեար թողուցին ու փախան։

Մի մի կամ ուրոյն ուրոյն գերեզման մի՛ փորէք այդ անտէր մեռելներուն, այլ բոլոր միահամուռ խոր վիհերու մէջ թաղեցէք․ միայն խաչքարէ նշան մի կանգնեցէք հողակարկառին վերայ․ ես աստ կ՚արձանագրեմ նոցա սուրբ և անմահ յիշատակը։

ԱՍՏ ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՅ ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔԻՒՐՏԵՐՈՒ ԱՆՈՂՈՐՄ ՍՐԷՆ, ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՒՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՀԱՑԵՐ։

Փողոցէն ելէ՛ք, քա՛հանայք, մտէ՛ք այդ մերձակայ տան մի սենեկին մէջ, ուր երկու նոր ամուսնացելոց հարսնարան և առագաստն է․ տեսէ՛ք, գուցէ կը ճանաչէք․ թերեւս դո՛ւք պսակ դրիք ու կապեցիք այդ դժբաղդ գլուխները․ տեսէ՛ք զոյգ համանման նորահաս կարիճ ամուսիններ, երկու լծակից սիրելիները, զորս վայրագ Քիւրտեր միմեանց վերայ դնելով ընդ գետին գամեր են, որ գիտես թէ ուխտեր էին նոյն իսկ մահուան մէջ իրարմէ չբաժնուիլ։

Չանէ՛ք այդ արիւնոտ ցիցը, հանէ՛ք ու տարէք պահեցէք. եթէ դատ և դատաստան լինի աշխարհիս մէջ, եթէ Հայուն զրկանքն ևս յիշեն երկրիս դատաւորներ և արդարութեամբ փոխարէն յատուցանեն, յայնժամ դուք զայդ դատական ատենին մէջ բերէք, թող բողոքէ, վկայ լինի Հայոց անպարտ արեան ։

Առէ՛ք նաև իջուցէ՛ք 'ի վայր ընդ ձող և ընդ ցից հանեալ Հայոց սոսանման երիտասարդներն. արև տեսաւ, լուսին տեսաւ, աստղեր տեսան, աշխարհ տեսաւ և Աստուած տեսաւ. այլ վկայ կը խնդրէ՞ք, ո՛վ աշխարհի ատենակալ դատաւորներ ։

Համառօտեցէ՛ք, համառօտեցէ՛ք աշխարհի խաղաղութեան դաշնագիր. համառօտեցէ՛ք ձեր երկար և պատիպատ դատաստանին վճռագիր, տեսցուք թէ Հայոց այնչափ զրկանաց, այնչափ զոհերուն և թափած արեան գինը դուք ի՞նչ կը վճռէք ։

Ժա՛մհար, թո՛ղ այդ ցցահան դիակներ, մտի՛ր 'ի տանուտուն թոնրին սալխուփն 'ի վե՛ր առ. տե՛ս, մարած մոխրին վերայ խանձողած կոճղ մի կայ, հա՛ն 'ի դուրս. մի՛ կարծեր թէ այրած հացի կուտ է այդ, այլ հացթուխ և հացարար տանտիկինն է, որ մինչ բարկ թոնիրին շուրջ նստած անօթի քիւրտին համար հաց կ'եփէր, ապիրատներ կերան նորա հաց, զարկին ձգեցին վառած թոնիրին մէջ ու գնացին ։

Թէ գիր գիտես, ժա՛մհար, համրէ ու գրէ թէ քանի՞ քանի Հայոց տանտիկներ այդպէս հրայրեաց չարամահ մեռան ։ Թոնիրներէն ելած բոլոր Հայոց կիներուն խանձողուած նշխարները, ժա՛մհար, լի՛ց կողովը, չալկդ առ, գնա՛ մինչև յԵւրոպա, շո՛ւրջ ած պալատականաց դռները. տեսցուք թէ աշխարհիս այդ ողորմած թագուհիներ Հայոց այրած տանտիկներուն համար ի՞նչ դատաստան պիտի տեսնեն ։

Ո՛վ ժրագոտի ժամհարներ, թողէ՛ք այդ թոնիրի այրածներ․ փութացէ՛ք կողովներ առէք ձեր յուս՝ ելէք հնձանի դաշտ․ Հայոց այգեկութն է․ ժողովեցէ՛ք այդ կոխոտուած մանրիկ ճիւեր, Հայոց մանուկներու նշխարներ, զորս Լէնկթիմուրի ժանտածին զաւակը սմբակակոխ կոտորեց, ու քամեց Հայկայ զաւակներու արիւնը՝ որպէս քամեն խաղողն 'ի հնձանին ։ Խնամով ժողովեցէք այդ փոքրիկ մարտիրոսներու սուրբ և ամբիծ նշխարներ, տարէք թաղեցէք իրենց հարց ու մարց հետ․ եթէ անողոք սուր զիրենք ծնողական գրկերէն բաժնեց, թող գերեզմանին մէջ ոսկերոտք գրկախառնին ։

Միթէ սերմանահան մշա՞կ էք դուք, որ գոգնոցը կապելով այդ մատաղ ու պարարտ սերմեր կը ցանէք Եփրատայ արգաւանդ դաշտերուն մէջ ։

Ցանեցէ՛ք, ցանեցէ՛ք այժմիկ և յուսով ցանեցէք․ թող այդ անմահ հատիկներ մեռնին հողին մէջ․ կ'անցնի ձմեռն, կ'անցնին խստաշունչ սառնամանիք, կու գայ կենդանարար գարուն, գերեզմանի արտերդ կը կանաչին, և դուք կը հաւատաք յայնժամ Յիսուսի խօսքին, թէ « Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ․ ապա թէ մեռանիցի՝ բազում արդիւնս առնէ ։ »

Հնձանի դաշտին մօտ՝ այդ վարած արտերու մէջէն դառն մռնչիւնի ձայներ կու գան, կը լսէ՞ք, ժա՛մհարներ․ այդ մռնչիւն՝ մորթազերծ անասնոց մռնչիւնն է, որ հերկագործ ակօսներու մէջ ինկած կը տանջուին․ վերէն արեւ կը կիզահարէ, ներքուստ գիշակեր անգղեր և ագռաւներ կտցահարելով՝ թել թել միսեր ոսկորներէն կը քաշեն ։ Դանակ մի առէք՝ կտրեցէք նոցա վիզեր, որ երթան հանգչին ։

Ո՛վ սոսկալի անգթութիւն․ անագորոյն Քրդեր հալածելով հասան, մաճկալներ, հօտաղներ սրակոտոր

սպանին, և թրերով կտրատեցին եզնամոլներուն և գոմէշներուն հաստատալինդ ջիլերը. խե՜ղճ անասուններ տապլտկեցան ակօսներու մէջ, և առանց պարանոցներ կտրելու՝ սկսան շերտ շերտ քամակներէն կաշիներ հանել. այդ անվարտի միաշապիկ բոկոտն վայրենիք տրեխներ շինեցին իրենց համար. որ կ'երթային երկաթէ կօշիկներուն հետ կռուիլ:

Արդա՛ր Աստուած, եթէ դու աշխարհիս վերայ յանցապարտներ՝ և մերթ եւս անմեղներ տանջելով կը լնուս ու կը կատարես արդարութեանդ չափին ու հատուցումն, միթէ անասո՞ւնքն եւս յանցապարտ են քո առաջ. այդ անողորմ ամբարշտաց աղիքներ չե՞ս կտրատեր նոցա փորին մէջ. դու որ Նինուէի անասնոց խընայեցիր, այս անխօսուն հեծող անասնոց դատաստանը չե՞ս տեսներ:

Արեւն 'ի մայր մտաւ, այլ ձեզ համար հանգիստ ու դադար չկայ, կորի՛ձ ժամհարներ. Տովբիթի նման առաքինացէ՛ք, գիշերաժամուն ելէք՝ լուսնի լուսով ժողովեցէք Հայ մարտիրոսաց նշխարներ. մայրերու գրկէն ու կուրծքէն մի՛ բաժնէք յօշոտուած մանուկներ. մի՛ դպիք, մի՛ կրկտէք այդ արիւնշաղախ դիակներ. պատան պէտք չէ՛, կանաչ խոտերու մէջ փաթթեցէք Հայոց կանաչարեւ և ժուռուռմուռ մեռելներ. թէ պատառ մի կտաւ կը գտնէք, կենդանւոյն մեռած Հայոց հոլանի կիներուն և կոյսերուն տուէք, որ պատատեն իրենց առականքը. բաւ է՝ թէ այդ անտէր մեռելներ, Քրիստոսի անուան փոհեր՝ իրենց արիւնոտ շապիկներով և պատառատուն ցնցոտիներով թաղէք: Թող նոցա ոգիներ երթան Երկնից մէջ պայծառազգեստ լինին:

Այլ գիտե՛մ ես, գիտե՛մ, ո՛վ Հայոց անթաղ դիակներ, ձեզ համար ոչ քահանայ կայ, ոչ ժամահար, ոչ յուղարկաւոր, ոչ սիրելի, ոչ բարեկամ. սարսուռ և

Ո՛վ ժրագօտի ժամհարներ, թողէ՛ք այդ թոնիրի այրածներ․ փութացէ՛ք կողովներ առէք ձեր յուս՝ ելէք հնձանի դաշտ․ Հայոց այգեկութն է․ ժողովեցէ՛ք այդ կոխոտուած մանրիկ ճիռեր, Հայոց մանուկներու նշխարներ, զորս Լէնկթիմուրի ժանտածին զաւակը անգթակակոխ կոտորեց, ու քամեց Հայկայ զաւակներու արիւնը՝ որպէս քամեն խաղողն 'ի հնձանին։ Խնամով ժողովեցէք այդ փոքրիկ մարտիրոսներու սուրբ և ամբիծ նշխարներ, տարէք թաղեցէք իրենց հարց ու մարց հետ․ եթէ անողոք սուր զիրենք ծնողական գրկերէն բաժնեց, թող գերեզմանին մէջ ոսկերոտոք գրկախառնին։

Միթէ սերմանահան մշա՞կ էք դուք, որ գոգնոցը կապելով այդ մատաղ ու պարարտ սերմեր կը ցանէք Եփրատայ արգաւանդ դաշտերուն մէջ։

Ցանեցէ՛ք, ցանեցէ՛ք այժմիկ․ և յուսով ցանեցէք․ թող այդ անմահ հատիկներ մեռնին հողին մէջ․ կ'անցնի ձմեռն, կ'անցնին խստաշունչ սառնամանիք, կու գայ կենդանարար գարուն, գերեզմանի արտերդ կը կանաչին, և դուք կը հաւատաք յայնժամ Յիսուսի խօսքին, թէ «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ․ ապա թէ մեռանիցի՝ բազում արդիւնս առնէ։»

Հնձանի դաշտին մօտ՝ այդ վարած արտերու մէջէն դառն մռնչիւնի ձայներ կու գան, կը լսէ՞ք, ժամհարներ․ այդ մռնչիւն՝ մորթազերծ անասնոց մռնչիւնն է, որ հերկագործ ակօսներու մէջ ինկած կը տանջուին․ վերէն արեւ կը կիզահարէ, ներքուստ գիշակեր անգղեր և ագռաւներ կտցահարելով՝ թել թել միսեր ոսկորներէն կը քաշեն։ Դանակ մի առէք՝ կտրեցէք նոցա վիզեր, որ երթան հանգչին։

Ո՛վ սոսկալի անգթութիւն․ անագորոյն Քրդեր հապճեպով հասան, մանկալներ, հօտաղներ սրակոտոր

տպանին, և թրերով կտրատեցին եղնամոլներուն և գոմէշներուն հաստատալինդ ջիլերը․ խե՛ղճ անասուններ տապլտկեցան ակօսներու մէջ, և առանց պարանոցներ կտրելու՝ սկսան չերտ չերտ քամակներէն կաշիներ հանել․ այդ անվարտի միաշապիկ բոկոտն վայրենիք տրեխներ չլինեցին իրենց համար․ որ կ'երթային երկաթէ կօշիկներուն հետ կռուիլ։

Արդա՛ր Աստուած, եթէ դու աշխարհիս վերայ յանցապարտներ՝ և մերթ ևս անմեղներ տանջելով կը լնուս ու կը կատարես արդարութեանդ չափն ու հատուցումն, միթէ անասո՞ւնքն ևս յանցապարտ են քու առաջ․ այդ անողորմ ամբարշտաց աղիքներ չե՞ս կտրատեր նոցա փորին մէջ․ դու որ Նինուէի անասնոց խընայեցիր, այս անխօսուն հեծող անասնոց դատաստանը չե՞ս տեսներ։

Արեւն 'ի մայր մտաւ, այլ ձեզ համար հանգիստ ու դադար չկայ, կորի՛ծ ժամհարներ․ Տովբիթի նման առաքինացէ՛ք, գիշերաժամուն ելէք՝ լուսնի լուսով ժողովեցէք Հայ մարտիրոսաց նշխարներ․ մայրերու գրկէն ու կուրծքէն մի՛ բաժնէք յօշոտուած մանուկներ․ մի՛ դպիք, մի՛ կրկտէք այդ արիւնշաղախ դիակներ․ պատան պէտք չէ՛, կանաչ խոտերու մէջ փաթթեցէք Հայոց կանաչարեւ և ժուռռումուռ մեռելներ․ թէ պատառ մի կտաւ կը գտնէք, կենդանւոյն մեռած Հայոց հովանի կիներուն և կոյսերուն տուէք, որ պատատեն իրենց առականքը․ բաւ է՝ թէ այդ անտէր մեռելներ, Քրիստոսի անուան զոհեր՝ իրենց արիւնոտ շապիկներով և պատառատուն ցնցոտիներով թաղէք։ Թող նոցա ոգիներ երթան Երկնից մէջ պայծառազգեստ լինին։

Այլ գիտե՛մ ես, գիտե՛մ, ո՛վ Հայոց անթաղ դիակներ, ձեզ համար ոչ քահանայ կայ, ոչ ժամահար, ոչ յուղարկաւոր, ոչ սիրելի, ոչ բարեկամ․ սարսուռ և

արհաւիրք ամենուրեք տիրեր է, ո՞վ կը համարձակի կատարել ձեր թաղման հանդէսը։ Ո՜հ, ո՜հ, Հայո՛ց որդիքներ, հող ու դաշտ շատ ունէիք, գետնի երես դուք անհող, անծածկոյթ մնացիք, երկնից թռչուններ և երկրի շուներ ժողովեցան՝ կերան ձեր մարմին, կրծեցին ձեր ոսկորներ. մինչ ողջ էիք՝ բռնութիւն զձեզ կեղեքեց ու քերթեց. և մեռնելէն յետոյ՝ թերեւս ասացիք թէ ազատուեցանք տառապանքէն, հանգչինք հողին մէջ. ո՛չ, ո՛չ, հանգստեան հող չտուին ձեզ. զի նոյն անողոք բռնութիւն՝ ձեր անշշունչ դիակներն ևս հարստահարեց։

Ո՛վ Լուսի՛ն Լուսին, Հայոց աշխարհէն կու գաս, Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտերէն անցա՞ր. այնպէս կը թուի որ գիշերաժամուն մէջ շառաւիղներդ արիւնոտ դիակներու վերայ զարնելով՝ երեսդ շառագուներ է։ Մի՛ անցնիր ճեպով. պահ մի կա՛ց Բիւզանդիոնի հորիզոնին վերայ, պանդուխտ Հայերուն լո՛ւր տուր Հայոց աշխարհէն. լո՛ւր տուր մեր թշուառ ընտանիքներէն, ո՞վ մեռաւ, ո՞վ մնաց, ո՞վ գերեցաւ և ո՞վ թողուց հայրենիք՝ գաղթական գնաց։ Թողուց իւր հասած հունձեր, թողուց իւր հօտն ու նախիր, թողուց իւր կեանքն և ամենայն ինչ։ Մերկ, կողոպուտ գնաց. ասաց թէ՝ անցնիմ այս կարմիր ծովէն և միանգամ ազատիմ չարչարանաց աշխարհէն։

Ո՛վ Լուսի՛ն Լուսին, Մասիսի գագաթէն անցա՞ր, զաչերդ շուրջ ածի՞ր, Արագածի ոտքը՝ էջմիածնայ պարսպին տակ թափած Հայոց գաղթական ժողովուրդն տեսա՞ր որպէս յաշնանավերջին ծառերէն թափուած դեղնած տերեւներ. դիտեցի՞ր նոցա ապաժոյժ վիճակ. տեսա՞ր այն գետնի վերայ նուաղած ու թալկացած մայրեր, որոց ցամքած կուրծքերէն կախուեր էին դիեցիկ մանուկներ. նոքա կական բառնալով կաթ կը խընդրէին և մայրեր զհաց։

Ո՛վ Հայր ու Հայրապետ Հայոց, Էջմիածնայ վեհափառին լուսամուտէն կը դիտէ՞ք դէպ 'ի Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտ, թէ կ'ասէք հեռու է աչքէս և կարճ է իմ ձեռքս. ուրեմն թողէ՛ք մեռելոց դաշտը՝ դարձուցէ՛ք ձեր աչքը գաղթական ժողովուրդին վերայ, որ կենդանւոյն մեռած ու թաւալած են Էջմիածնայ պարիսպներուն տակը։ Է՛ջ այտի, դու ինքնին հայրական գործովդ մատակարար եղիր. դոքա սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչի որդիքներն են. տե՛ս, ի՞նչպէս մերկ, կապուտ կողոպուտ, անինչ անստացուած ձեր հայրական գիրկ դիմեր են, հաց կ'ուզեն, հանդերձ կ'ուզեն, հանգըստարան կ'ուզեն. ժողովէ՛, պատսպարէ՛ զիրենք Այրարատայ ծոցին մէջ։ Դոքա Սփրատայ ակներէն և Նպատ լեռնէն կու գան, Երասխէն, Արագածէն և Մասիսէն պաշտպանութիւն կը խնդրեն, ո՛հ, չգիտեմ թէ կը գտնե՞ն՝ թէ յուսով կը թափառին։

Ո՛վ իմ լրացեալ Լուսին, Վասպուրական աշխարհի Աղբակու գաւառէն անցա՞ր, և ի՞նչ տեսար. ես քան զքեզ յառաջ գիտեմ այդ, դու պատմէ՛ մեզ։ Պարսկական Քրդաց հրոսակներ յարձակեցան, աւարեցին տարան բոլոր Հայոց գեղեր։ Անճարակ ժողովուրդ երբ մերկացաւ իւր կեանքէն և գոյքէն, շուարեցաւ մնաց. ասաց թէ ո՞ւր երթամ, ո՞ւր ապաստանիմ, գէթ հոգիս ազատեմ. երկու կրակի մէջ մնացի և կը խորովիմ։ Ո՛հ, ակամայ ընտրեց նա թողուլ քաղցր հայրենիք՝ գաղթական երթալ, կամովին ձգել զինքն Պարսկական հին կրակին մէջ, որ երբեմն մեր աշխարհ և մեր Նախնիքներ վառեց ու մոխիր դարձուց։

Բա՛րդուղիմէ, Բա՛րդուղիմէ, Հայոց Նախկին լո՛յս ու լուսաւորիչ, ո՞ւր ես. տարա՜ն, տարա՜ն քո փոքրիկ հօտն ու ժողովուրդ, որ քո հովանեաց տակ և գերեզմանիդ շուրջ կը բնակէր։ Կողոպտեցին ու քանդեցին հազարամեայ հնաշէն վանքդ. այդ բաւական չէր, յան-

դգնեցան պիղծ ձեռքեր փորել ու կոկոնել հազար ութ հարիւր տարուան կնքուած տապանդ . այդ յիմար և ապիրատ ազգ կարծեց որ գերեզմանդ գանձերով լի է կամ սուրբ ոսկորներդ ոսկի դարձեր են ։

Այլ եւս ինչ որ գիտես ու տեսար , պատմէ՛ մեզ , ո՛վ Լուսին , Հայոց աշխարհի ցաւեր և աղէտներ մեզմէ մի՛ ծածկեր ։ Կ'ասեն թէ մեր հաւատոյ ոսոխն ու թշ-նամին . . . երբ Բագրեւանդայ կոտորածէն յետս կը դառնար , գեղեցիկ կիներ ու կոյսեր ընտրելով առաւ տարաւ իւր բանակին հետ . տարաւ փակեց Խիզանու գաւառին մէջ , ուր այդ չարաչուք գաղանին որջն է . ուր 'ի սկզբանէ անտի սովորած էր միշտ Աւետարանի հօտէն հանել ու խառնել իւր գունդերուն հետ ։

Լէնկթիմուրի գերեզմանի որդերէն ծնած ո՛վ չա-րաճճի սողուն , կրծելով կրծեցիր Հայու միսն ու ոսկոր , օձանման սողալով մտար Հայոց դրախտը , ամեն ծաղիկ-ներ և կանաչ բոյսերը պղծելով ապականեցիր , չարչա-րեցիր Աստուծոյ խոնարհ ժողովուրդ , և ասացիր դու ինքնին թէ՝ ո՛չ կը տեսնայ և ո՛չ 'ի միտ կ'առնու Յակով-բայ և Գրիգորի պաշտեալ Աստուած ։

Իմացի՛ր , իմացի՛ր , ո՛վ անմիտ և անզգամ , թէ ար-դար դատաւորն Աստուած իւր ծառայներուն վրէժ-խնդիր է , և նոցա անպարտ արիւն պիտի խնդրէ քու ձեռքէն . կը մեռնիս և 'ի դժոխս կ'իջնաս . նոյն գերեզ-մանի որդունք՝ յորմէ ծնար դու , և զքեզ պիտի ուտեն ու կրծեն . պիտի փշրին որաժանի ատամունքներդ , զորս կը կրճտէիր հաւատացեալ ծառայներուն վերայ ։

Ո՛հ , Հայո՛ց աշխարհ , ո՛հ , աղէտներդ անբաւ ան-կշիռ են , զորս կրեցիր դու այս նոր Լէնկթիմուրի ձեռ-քէն ։ Ես ուշամոռաց եղայ և չգիտեմ թէ զո՞րն ողբամ ։ Քանդուած գեղե՞րդ ողբամ , վարատեալ ժողովո՞ւրդդ

ողբամ, 'ի սար և 'ի ձոր թափառական ընտանիքնե՞րդ ողբամ, հայրենիքէն վարեալ գաղթական որդիքնե՞րդ ողբամ, յափշտակեալ կիներդ և կոյսե՞րդ ողբամ, քանդուած վանքերդ և այրեալ տաճարնե՞րդ ողբամ, անհաց, անապրուստ, անճարակ ու թշուառ կեա՞նքդ ողբամ, վաստակաւոր մշակնե՞րդ ողբամ, որ բարդ 'ի բարդ հնձուեցան ու որայի նման փռուեցան արտերուդ մէջ, որոց արեան ցնցուղներ ցայտեցին և կարմիր ներկուեցան ցորենի հասկեր և հատիկներ:

Պահ մի կերէ՛ք այդ արիւնոտ հաց ու յագեցէք, դուք՝ որ երկրագործ ժողովուրդը կոտորեցիք, վաստակաւոր եզնամոլներ մորթեցիք, հողագործին խոփն ու հարօր և սայլեր ջախջախեցիք, ոչխարաց հօտերը լեռներէն աւարեցիք, կաթնարար տաւարիկները կամ մեռուցիք կամ փախուցիք. ինչ որ արդիւնաբեր էր երկրին և տէրութեան շահ, ինչ որ ձեր անշահ և անվաստակ կեանքին առատ հացն ու սեղանն էր, դուք զայն ամեն ձեր ձեռքով կործանեցիք. կարծեցիք թէ ուրիշներու կեանքը կ՚սպաննէք ու կ՚սպառէք, բայց դուք ինքնին անձնասպան եղաք ու չիմացաք:

Տեսցուք այսուհետեւ թէ ուստի՞ պիտի յագենայք, երբ մշակ ժողովուրդին կեանքն և ոյժը ջլատեցիք. նոքա որ մեռան, հողն իրենց հանգիստ գտան ու ազատուեցան տառապանքէն. օ՛ն և օ՛ն արասցէ Աստուած՝ եթէ դուք առանց հողի և մշակի՝ ողջ մնայք երկրիս վերայ:

Ո՛չ միայն կշտապինդ կերայք, այլ և խեղճ գեղացւոյն կեանքը անխղճապէս կողոպտեցիք, ոչ ինչ չթողիք. թէ շտեմարանին մէջ մի գոռ ցորեան կար, թէ իւղամանին մէջ մի կճիռ իւղ, թէ մառանին մէջ փոքր ինչ պաշար՝ որ իւր տղոց բաժին ու հոգեպահիկն էր, զայն ամեն հանիք թափեցիք 'ի դուրս, աղբիւսներու մէջ խառնեցիք, որպէս զի գիւղացի ընտանիք սովալլուկ

դդնեցան պիղծ ձեռքեր փորել ու կրկտել հազար ութ հարիւր տարուան կնքուած տապանդ. այդ յիմար և ապիրատ ազգ կարծեց որ գերեզմանդ գանձերով լի է կամ սուրբ ոսկորներդ ոսկի դարձեր են ։

Այլ եւս ինչ որ գիտես ու տեսար, պատմէ՛ մեզ, ո՛վ Լուսին, Հայոց աշխարհի ցաւեր և աղէտներ մեզմէ մի՛ ծածկեր ։ Կ՚ասեն թէ մեր հաւատոյ ոսոխն ու թըշնամին . . . երբ Բագրեւանդայ կատարածէն յետ կը դառնար, գեղեցիկ կիներ ու կոյսեր ընտրելով առաւ տարաւ իւր բանակին հետ. տարաւ փակեց Խիզանու գաւառին մէջ, ուր այժ չարաչուք գազանին որջն է. ուր 'ի սկզբանէ անտի սովորած էր միշա Աւետարանի հօտէն հանել ու խառնել իւր գունդերուն հետ ։

Լէնկթիմուրի գերեզմանի որդերէն ծնած ո՛վ չարաճճի սողուն, կրծելով կրծեցիր Հայու միսն ու ոսկոր, օձանման սողալով մտար Հայոց դրախտը, ամեն ծաղիկներ և կանաչ բոյսերը պղծելով ապականեցիր, չարչարեցիր Աստուծոյ խոնարհ ժողովուրդ, և ասացիր դու ինքնին թէ՝ ո՛չ կը տեսնայ և ո՛չ 'ի միտ կ՚առնու Յակովբայ և Գրիգորի պաշտեալ Աստուած ։

Իմացի՛ր, իմացի՛ր, ո՛վ անմիտ և անզգամ, թէ արդար դատաւորն Աստուած իւր ծառայներուն վրէժխնդիր է, և նոցա անպարտ արիւն պիտի խնդրէ քու ձեռքէն. կը մեռնիս և 'ի դժոխս կ՚իջնաս. նոյն գերեզմանի որդունք՝ յորմէ ծնար դու, և զքեզ պիտի ուտեն ու կրծեն. պիտի փշրին որաժանի ատամունքներդ, զորս կը կրճտէիր հաւատացեալ ծառայներուն վերայ ։

Ո՜հ, Հայո՛ց աշխարհ, ո՜հ, աղէտներդ անթաւ անկշիռ են, զորս կրեցիր դու այս նոր Լէնկթիմուրի ձեռքէն ։ Ես ուշամոռաց եղայ և չգիտեմ թէ զո՞րն ողբամ. քանդուած գեղե՞րդ ողբամ, վարատեալ ժողովո՞ւրդդ

ողբամ, 'ի սար և 'ի ձոր թափառական ընտանիքնե՞րդ ողբամ, հայրենիքէն վարեալ գաղթական որդիքնե՞րդ ողբամ, յափշտակեալ կիներդ և կոյսե՞րդ ողբամ, քանդուած վանքերդ և այրեալ տաճարնե՞րդ ողբամ, անհաց, անապրուստ, անճարակ ու թշուառ կեա՞նքդ ողբամ, վաստակաւոր մշակնե՞րդ ողբամ, որ բարդ 'ի բարդ հնձուեցան ու որայի նման փռուեցան արտերուդ մէջ, որոց արեան ցնցուղներ ցայտեցին և կարմիր ներկուեցան ցորենի հասկեր և հատիկներ ։

Պահ մի կերէ՛ք այդ արիւնոտ հաց ու յագեցէք, դուք՝ որ երկրագործ ժողովուրդը կոտորեցիք, վաստակաւոր եզնամոլներ մորթեցիք, հողագործին խոփն ու հարօր և սայլեր ջախջախեցիք, ոչխարաց հօտերը լեռներէն աւարեցիք, կաթնարար տաւարները կամ մեռուցիք կամ փախուցիք. ինչ որ արդիւնաբեր էր երկրին և տէրութեան շահ, ինչ որ ձեր անշահ և անվաստակ կեանքին առատ հացն ու սեղանն էր, դուք զայն ամեն ձեր ձեռքով կործանեցիք. կարծեցիք թէ ուրիշներու կեանքը կ՚սպաննէք ու կ՚սպառէք, բայց դուք ինքնին անձնասպան եղաք ու չիմացաք ։

Տեսցուք այսուհետեւ թէ ուստի՞ պիտի յագենայք, երբ մշակ ժողովուրդին կեանքն և ոյժը ջլատեցիք. նոքա որ մեռան, հողն իրենց հանգիստ գտան ու ազատութեան տառապանքէն. օ՜ն և օ՜ն արասցէ Աստուած՝ եթէ դուք առանց հողի և մշակի՝ ողջ մնայք երկրիս վերայ ։

Ո՛չ միայն կշտապինդ կերայք, այլ և խեղճ գեղացւոյն կեանքը անխղճապէս կողոպտեցիք, ոչ ինչ չթողիք. թէ շտեմարանին մէջ մի գոռ ցորեան կար, թէ իւղամանին մէջ մի կչիռ իւղ, թէ մառանին մէջ փոքր ինչ պաշար՝ որ իւր տղոց բաժին ու հոգեպահիկն էր, զայն ամեն հանիք թափեցիք 'ի դուրս, աղբիւսներու մէջ խառնեցիք, որպէս զի գիւղացի ընտանիք սովալլուկ

մեռնին. բայց մի՞թէ դուք պիտի մնայք ու ապրի՞ք, ժա՛նտ խորամանկներ ։

Ո՜հ, որչա՜փ իղձ կը լինիմ ես, և ո՞ տայր ինձ, Հա-յո՛ց աշխարհ, որ ողբերուս հետ սփոփանք խառնելով զքեզ մխիթարէի և որբէի լացող ժողովուրդիդ գետա-հոս արտասուքը, զոր թափեց նա իւր արեան հետ ։ Բայց ես էլ կը վարանիմ Մարգարէին պէս և կը գոչեմ. «Ո՞վ մխիթարեսցէ զքեզ, դո՛ւստր Սիոնի, զի ծան-րացաւ բաժակ բեկման քո» ։

Այո՛, կարի յոյժ դառնացաւ քո բաժակ, Հայո՛ց աշխարհ. չգիտեմ թէ ո՞րպէս յուսադիր լինիմ ու մխի-թարեմ զքեզ. զի ես էլ քո տարաբաղդ որդիքներէն անմխիթար մի զաւակն եմ, որ բախտն ինձ միշտ լալ վի-ճակեց ու երբէք չխնդացի ։ Եւ ի՞նչպէս խնդայ քո հէք ողբերգուն, երբ քո կեանք՝ ողբոց ու ցաւոց աշխա-րան է ։

Այլ մխիթարեա՛ց, մխիթարեա՛ց, Մա՛յր Հայաստան, զի դու սովորած ես ցաւեր ու վիշտեր կրել. հազար անգամ մահաբեր երկունքներ զքեզ ըմբռնեցին և դու հանդուրժելով անցուցիր երկունքներդ և ողջ մնացիր ։ Հազար բիւր աղէտներ տեսար, միշտ որդիքներդ գըր-կէդ վարատեցան, բայց դու երբէք չվհատեցար, զի ոգիդ պողպատի նման պինդ և աննկուն է ։ Հազար անգամ գերեզմանին դուռը հասար, թշնամիներդ տե-սան՝ ծափ զարկին, թէ վա՜չ, մեռաւ Մայր Հայաստան, և դու անդրէն Ղազարոսի նման վերածնար գերեզ-մանէն ։

Միթէ մարդոյն կամ օտարին ձեռք կարո՞ղ է զքեզ մեռուցանել, երբ դու ինքնասպան չը լինիս, և երբ յոյսդ անմահութեամբ լի է ։ Թէ խորամանկութիւն կը ճգնի որդիքներդ ընկճել, որչափ հնար է՝ հարստահարել

ու վարատել, որպէս զի դու անբարգաւաճ մնաս, անձեռ սպառիս, կամ այդ վերահաս թշուառութեանդ մէջ բոլորովին չքաւորիս, նկուն դառնաս, ոգիդ տըրկանայ և երբէք ազատութիւն չմտաբերես ։

Թէ աշխարհիս խորամանկութիւն քեզ համար այսպիսի դաւ կը նիւթէ, դու ես փորձառութեամբ ուսի՛ր, խորագէ՛տ եղիր, այնպէ՛ս անցիր դաւերէն՝ որ զքեզ չտեսնայ դարանամուտ. յուշի՛կ անցիր գնա՛ յառաջդիմութեան մէջ. մի՛ գոչեր, մի՛ աղաղակեր. թէ կը խօսիս, թէ կը գործես, լռին և անձայն եղիր ։

Մի՛ վհատիր, ժողովուրդ, թէ զքեզ չարչարելով խոնարհ արարին, ոտքիդ առաջ որոգայթներ լարեցին. դու հաւատ ունիս, Աւետարան ունիս, խաչակրութիւն ուխտեր ես, կռուի՛ր, անցի՛ր այդ Բաբիլոնի կրակը, թող տեսնան ու զարմանան աշխարհի որդիքներ ։

Այս աշխարհ և աշխարհիս գահեր՝ ամեն գայթագղութիւն և որոգայթներ ունին. խեղճ և ստրուկ ժողովուրդներ բռնաբարուած են և կը գոչեն ազատութի՜ւն ազատութի՜ւն ։ Այլ ոչինչ ճար չունին, դորա միակ ազատութեան ճար՝ լոյս և կրթութիւնն է. դու զայն երբ 'ի ձեռս բերես, այն օր է միայն քո ազատութեան տօնահանդէս ։

Ո՛վ Բագրեւանդայ դժբաղդ որդիքներ, վայրագ խուժն զձեզ կոտորեց, վատ և ապիկար Քիւրդն ժողովեց տարաւ զձեզ 'ի սպանդանոց, դանակը առաւ և միահամուռ մորթեց զձեզ, կացնով ձեր ոսկորներ ջարդեց, դուք անխօս՝ անմռունչ՝ անշարժ մնացիք, որպէս ոչխար՝ իւր կտրչին առաջ ։

Ընխանայ մորթուեցայք, այլ ես պիտի մորթուիք. այս աշխարհիս օրէնք, կարգ ու խղճմտանք այսպէս է.

մողիկ՝ որ ուշ են և կ՚իջնեն անասնոց, ոչխարի նման՝ մարդիկներէն պիտի մորթուին, երբ չունին խեթկիչ եղջիւր, որ ցուլի նման ոգորին իրենց կտրիչներուն դէմ։

Ցո՛ւշ, յո՛ւշ, ո՛վ կոտորուած գառներ, ո՛վ Հայոց ողջ ու մնացորդ որդիքներ, դեռ պիտի կոտորուիք, դեռ պիտի մորթուիք այդ չքոտի Քիւրդերէն, քանի որ անզէն, անեղջիւր, անասպար կ՚ապրիք. դուք մարդ էք, ձեռք և բազուկ ունիք, միթէ անզգացած մեռե՞ր է ձեր սրտմտութեան ոգին. միթէ կը հաւատա՞յք որ իշխանութեան աչքը հասնի մինչև Հայոց ամայի լեռներ ու դաշտեր և ձեզ պահապան լինի։

Ես գիտեմ ու կը տեսնամ զքեզ, որ իբրև մի անյարիր անդամալոյծ՝ Պրովպատիկէ աւազանին չուրջն ինկած, անոք, անօգնական մնացեր ես. ո՛հ, հիւանդութեանդ շրջանը չէ թէ երեսուն և ութ ամ է, այլ չորեքհարիւր ամ, անդամներդ ամեն բեկբեկուած, ոտքէդ մինչև ՚ի գլուխդ վէրքերով լցուած, մարդ չի՛ հաւատար թէ դու այլ եւս կ՚ողջանաս ու կը շրջիս աշխարհիս վերայ. ոգիդ կենդանի է ու կը տրոփայ, շունչ մի ունիս, որ շարունակ կ՚աղաղակես ու կը պաղատիս, Տէ՛ր, ես անոք եմ և չունիմ ինձ օգնական, որ զիս ազատութեան աւազանին մէջ ձգէ և ես բժշկուիմ այս չարախտ և չարաշուք ստրկութենէն։

Գոչէ՛, գոչէ՛, ո՛վ անճարակ հիւանդ, քո օգնական՝ Տէրն է. աշխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական չկայ։ Դու Պուլկար չես, որ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ջարը քեզ զօրավիգ հասնի. Կաթոլիկ չես, որ Հռովմ կամ Ֆռանսան զքեզ պաշտպանէ. Բողոքական չես, որ սուրբերու բարեխօսութիւն Թողուս և Անկլիանու Թագուհին քեզ բարեխօս բռնես, որ թերևս գթայ և դարման տանի. զի դու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ազատ զաւակն ես, իբրև անծանօթ՝ մոռացեալ երկրի մէջ կը բնակիս.

որա՞ համար արդեօք մարդոց սրտին ու մարդասիրութենէն մոռցուած ես դու ։

Մտի՛ր, ո՛վ Յիսուս, մտի՛ր, հիւանդ և անկեալ Հայուն օգնական չկայ աշխարհիս վերայ, մտի՛ր, ձե՛ռն տուր այդ հինօրեայ անդամալուծին, որոյ բազմապատիկ ցաւոց ու վիրաց վերայ այլ եւս անհնարին ցաւս ու վէրս յաւելին այժմիկ ։ Աստ՛, ո՛վ ազատարար բժիշկ և փրկիչ, թէ արի՛, ա՛ռ զմահիճս քո և ե՛րթ յազատութիւն ։

Ո՛վ դու մաշած և հիւծած հիւանդ, թէ յիրաւի՛ բժշկութիւն կը ժտես, թէ ստոյգ ազատութեան կը ցանկաս, օ՛ն ուրեմն, փոքր ինչ խլրտի՛ր մահճիդ մէջէն, ինքնաշա՛րժ եղիր. ահաւասիկ Աստուծոյ մատն ու հրեշտակ աշխարհիս յեղափոխութեան աւազանին ջուրերը կը յուզեն. ով որ զինքն վաղ ձգէ նորա մէջ, նա միայն իւր ցաւերէն ազատ կը լինի ։

Թէ չգիտես, ես՝ իբրեւ դաս՝ խօսիմ քեզ, որ դու խելամտիս թէ քանի՞ թանգ է ազատութեան գին. աշխարհիս Փրկիչ զայն իւր խաչով և արիւնով գնեց. նոյնգունակ մեր նախնի քաջեր Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց ազատութիւն մահով և արիւնով գնեցին ։ Միթէ դու ցանկալի ազատութիւն առանց զոհի և արեան ձրի՞ ստանալ կ՚ուզես ։

Թո՛ղ, թո՛ղ որ դարձեալ ողբամ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ և ժողովուրդ. մինչ աշխարհիս ջրայուզման և արեան ալիքներուն մէջ այլ և այլ ազգեր կը լողան ազատութեան նաւահանգիստ գտնել, դու ալեաց ելեւէջներու մէջ կը տատանիս. գիշերալոյս փարոսներ չունիս, նաւահանգի՛ստ, նաւահանգի՛ստ, կ՚որոնես և չես գտներ ։ Այդ յայանի է, թէ դեռ անարուեստ ես, լողալ չգիտես ։

Թո՛ղ ուրեմն այժմիկ ազատութիւն, միայն խաղաղութիւն խնդրէ. դեռ քեզ համար ուսումն և կրթութիւն պէտք են, և դու այդ քո տատանման մէջ Պետ-

րոսի նման ձեռներդ. Ցիսուսին կարկառէ և ասա․ Տէ՛ր, քո ձեռն տուր՝ զիս փրկէ․ եթէ թողուս ու չփրկես, Տէ՛ր, ես կը կորնչիմ աւասիկ ։

Յուշ կ՚ածեմ քեզ, Տէ՛ր, մինչ մի նաւակ Տիբերական ծով կ՚ալեկոծէր, դու 'ի խելս նաւուն անխռով կը ննջէիր, ձայն տուին քեզ աշակերտներդ, զարթի՛ր ասացին, Տէ՛ր, զարթի՛ր, զի կորնչինք աւասիկ ։

Ո՛վ դու անքուն պահապան աշխարհի, որպէս թէ չէիր գիտեր և չէիր լսեր ծովայիններուն ձայն, ելար յանդիմանեցիր նոցա թերահաւատութիւն, մինչդեռ ծով լսեց քո ձայն ու հանդարտեցաւ և դարձաւ 'ի խոր խաղաղութիւն ։

Մինչ և այժմ կը ննջե՞ս դու երկնից գահուդ վերայ, և երկիր՝ որ ոտքիդ պատուանդան է, կը սասանի ու կ՚երերայ․ պատերազմի դաշտերին կրուրի ահեղ թնդանօթներ կ՚որոտան, հրալից գնտակներ կը թափին, մի խուն վայրկենի մէջ ժողովուրդի կայտառ զաւակներ բարդ 'ի բարդ որայի նման մահուան ագարակներու մէջ կը թօթափին, և դու չե՞ս տեսներ և չե՞ս իմանար ։

Հայեա՛ց ի տես, ո՛վ Տէր, թէ ի՞նչպէս Սպիտակ և Սեւ ծովերու կատաղի կոհակներ վերեար կը բալխեն, հիւսիս և հարաւ հակառակ հողմերով փոթորիկներ կը հանեն, երկուստեք սեւ սեւ ամպեր կ՚որոտան, բարկածայթ կարկուտներ կը թափին, աշխարհիս մարդկութեան ծառերն ու ծառաստաններն ջարդուելով լեհուելով տապալեցան 'ի գետին ։

Երբ այս ծովեր կը խռովին ու ցամաքն եւս արեան ալիքներով կը ծփայ, ի՞նչ կը խորհի և կը գործէ խաղաղական Ովկիանոս․ — ներքուստ միայն կը մռնչէ նա և ուրիշ ոչինչ ։ Իւր խուլ և անորոշ ձայնէն միայն այս կը լսեմք, որ կ՚ասէ․ գնացէ՛ք կռուեցէք․ ինձ ոչինչ է փոյթ․ միայն թէ հեռո՛ւ հեռո՛ւ, իմ շահուս մի՛ դպչիք, ապա թէ ոչ՝ և ես կը յուզուիմ ։

Ո՛վկիանէ, Ո՛վկիանէ, որ կը պարծիս թէ ամէն ծովերէն մեծ և հարուստ եմ, որ կը քարոզես թէ մարդասէր եմ, խաղաղութիւն կը սիրեմ, Աւետարան կը սիրեմ, և յաճախ կը կարդաս Յիսուսի այս բան « Երանի՜ խաղաղարարաց, զի Նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին. » :

Երկնից աչք կը տեսնայ, գիտէ և կը քննէ քու խոր երիկամունքը. իսկ աշխարհի առաջ չքմեղս լինելով տեղէ տեղ յայտարարեցիր, թէ տքնեցայ ու ջանացի որ խաղաղութիւն հաստատեմ, բայց ընդունայն համարեցաւ իմ ջանք. ձեռքս լուացի և ասացի թէ քաւեալ եմ ես այդ պատերազմի արենէն. և դու սառն աչքով կը դիտես այսօր այժմ արեան դաշտին վերայ :

Ո՛վ գահերու դատաւոր Աստուած, կը տեսնաս դու, Արեւելեան խնդիր մի կայ աշխարհիս վերայ, որ Գորդեան հանգուրց դարձեր է. այս քանի՞ ամ է, որ այդ խնդիրը աշխարհները կը խռովէ, ժողովրդոց խաղաղութիւնը կը բառնայ. Եւրոպիոյ գահերն ու դիւանագէտք չկամեցան կամ չկարացին լուծել զայն, զոր հին դիւցազն Աղեքսանդր մի հարուածով ընդ մէջ կտրելով լուծեց այդ հանգուրցը :

Իսկ Նորն ասաց, 'ի բա՛ց կացէք, ձեռնամուխ մի՛ լինիք, այդ խնդիրն իմ բաժին և իրաւունքն է, թողէք ես միայնակ կը լուծեմ զայն : Զարնելով զարնելով բազուկներ պարտասեցան. կ՚ասեն թէ սուրն եւս բթացաւ, և հանգուրցը դեռ անլուծանելի մնաց :

Ո՛վ դժոխային կնճիռ, որ մարդկանց արիւնով կը մածանիս և քա՛նի երթաս՝ կը կնճռիս, թշուառ ժողովուրդներ որչա՛փ զոհեր տուին և որչա՛փ արիւն թափեցին քեզ համար : Թէ լուծուիս՝ Պուլկարիոյ արեան գին ազատութիւն կը խոստանաս. այլ կը մոռնաս ու բնաւ չես յիշեր Հայոց անպարտ արիւն և իւր տուած անհուն զոհեր :

Ո՛վ Երկնից արդարութիւն, մարդկանց փրկութիւն ընդունայն է. սուրբ երկայնմտութեան պատենէն հա՛ն,

